

Kjak

Heri Petersen

Hoyvík

Ynskja føroyskir politikarar eitt annað slag av vølfersarsamfelag?

“Vit eru komin hartil nú, at samfelagið skal ikki vera eitt forsyrgjarasamfelag, har mann tekur hond um øll” sigur fyrrverandi formaðurin í Javnaðarflokkinum. Formenninir í Fólkaflokkinum og Miðflokkinum siga seg vera sera samdar, meðan hinir floksformenninir ikki beinleiðis fyrihalda seg til spurningin.

At siga, at vølfersarsamfelagið, sum vit kenna tað, er í ferð við at broytast grundleggjandi, er kanska ein yvirtulking, tí eftir eina skjóta gjøgnumgongd av heimasíðunum hjá politisku flokkunum vilja teir allir útbyggja verandi struktur á vølfersarøkinum, men alt skal bara vera betri og øll glaðari. Spýrt tú ein politikara um, hvussu vit skulu innrætta vølfersarsamfelag okkara, so er svarið ivaleyst, at vit skulu varðveita eitt samfelag, sum líkist tí í norðurlendsku grannatjóðum okkara. Men sum borgarar hava vit kortini orðskir til at vera eitt sindur ørkymlaði, tí signalini frá politikarum okkara peika í ymsar ættir. Og tá eg sigi, at vit kunnu vera ørkymlaði, so er tað ikki orsaka av, at vit kunnu vænta broytingar í vølfersarsamfelagnum – teimum rokni eg ikki við, at vit sleppa undan. Men vit kunnu vera ørkymlaði um, at tað er heldur ógreitt, hvat politisku flokkarnir í veruleikanum vilja.

At politiskir flokkar í stevnu-skráum og vísjónum spjaða fagran boðskap um gleði og gleim er ikki nakað serføroyskt fyribrigdi, og eins og hjá fleiri av politisku flokkunum í grannalondunum, so eru føroysku stevnuskráirnar ikki nógv annað enn vælmeinandi klisjeir, tá tað kemur til vølfersarøkið. Samstundis síggja vit oftari og oftari útsagnir sum tær um forsyrgjarasamfelagið. Og her er ikki bara talan um nakrar óroyndar politikarar, sum í túnatosi koma við hesum sjónarmiðum, men tað eru floksformenn og leiðandi politikarar, sum alment tala fyri at bróta við nakrar grund-súlur í norðurlandska vølfersar-modellinum.

Í norðurlondum er breið semja um, at norðurlandska vølfersar-modellið skal varðveittast – hetta er uttan mun, um mann politiskt er høgri ella vinstravendur. Bæði høgri- og vinstraflokkar siga seg eftirhondini vera garantar fyri vølfersarsamfelagnum, meðan nakað av ósemju er um, hvussu mann røkkur tí góða samfelagnum, tó so at munir millum høgri og vinstra kunnu tykjast kámar ennakrantíð. Og soleiðis tykist stóðan eisini vera í Føroyum.

Broytingar koma vit ikki uttanum
Vit hava seinnu árin fingið eitt

økt skattafiggjað tænaustuðði á vølfersarøkinum, og vit hava eitt veitingarstuðði, sum í høg-uðsheitum er fult á hædd við hini norðurlondini. Talið á aldri í mun til fólk í “arbeiðsførum” aldri fer at økjast munandi komandi árin, og alt hetta hevur ta avleiðing, at vølfersartænausturnar eru komnar undir trúst og væntandi fara at koma undir størri trúst frameftir. Í hesum sambandi er tað mín hugsan, at ein tann fremsta uppgávan hjá politiska myndugleikanum er at bera so í bandi, at vølfersarsamfelagið verður varðveitt, men tað skal tó eisini vera figgarliga haldført.

Skal eldrarøktin útbyggjast við verandi bygnaði til tvey-ella trýfaldaða stuð, og skal heilsuverkið framhaldandi veita ókeypis viðgerðir til øll – og tað er væl at merkja viðgerðir, sum verða nógv fleiri í tali og munandi dýrari og við dýrari heilivági? Og hvussu skal tað figgjast? At vit móguliga hava ein pensjónsreform á veg, sum minnar trústíð á landskassan, er sjálvandi eitt framstíg, men sambært búskaparfrøðingum er tað ikki nokk, og neyðugt verður við øðrum munagóðum tiltøkum.

Á figgarlóginum fyri 2011 eru settar av 1,7 mia. kr. til almannamál, sum eisini er nógv tað størsta máløkið. Tá tey, sum hava sitið við politisku leiðsluni síðstu mongu árin, hava verið ákærd fyri ikki at raðfesta bleytu virðini, hava tey errin víst á “at vit brúka meira pengar upp á almannaøkið enn undanfarna ár”. Og tað er eisini fint – tað hevur verið neyðugt og kanska eisini figgarlig rúmd fyri tí. Men eg ivist stórliga í, um politiskar leiðslur frameftir fara at hava móguleika fyri at svara soleiðis.

Kunnu vit halda áfram við verandi gongd, figgjað við at spara onkra heimahjálper her, onkran bygdaskúla der, smávegis skerjingar í onkrari veiting og spara í umsiting? Og endar tað ikki við, at vit sita eftir við einum vølfersarsamfelag, sum er so útholað, at tað hvørki er fuglur ella fiskur? Nú kunnu politikarar so vísa á, at júst tey og teirra flokkur hevur rætta lykilin til búskaparvøkstur, sum so skal vera við til at figgja vølfersarsamfelagið. Men óansæð búskaparvøkstur, so verða avbjóðingarnar fyri vølfersarsamfelagið frameftir ovurstórar.

Í so máta eru útsagnir hjá áðurnevndu politikarum kanska eitt fet rætta vegin, soleiðis at skilja, at tørvur er á einum meira yvirskipaðum kjaki um vølfersarsamfelagið.

Ov nógv generellar skipanir?
Sum nevnt er heldur trupult at gjøgnumskoða tað, sum politisku

flokkarnir veruliga standa fyri, tá tað kemur til langsigtaðar ætlanir fyri vølfersarsamfelagið. Til útsøgnina, sum sipað verður til omanfyri, um forsyrgjarasamfelagið skal leggjast aftrat, at “politiska semjan” millum áðurnevndu floksformenn eisini fevnir um tann veruleika, at vit hava ov nógv generellar skipanir, og sosialu veitingarnar mugu í nógv størri mun mál-rættast teimum veiku bólk-unum.

Ein sereyðkenni í norðurlandska vølfersarmodellinum er líka rættur til vølfersartænaustur. Tað, sum omanfyrenevndu politikarar at siggja til eru farnir at argumentera fyri, er nakað, sum líkist tí sokallaða liberala vølfersarmodellinum, sum tey hava í eitt nú USA, Bretlandi og Avstralia – munurin er bara, at har snakka vit um eitt skattatrust á einum HEILT øðrum stuðði. Danski Konservativi fólkaflokkurin hevur júst lagt fram eitt uppskot til reform av vølfersarsamfelagnum, sum orðarætt “er tikið” frá Jóannes Eidesgaard. Tað er bara tann “lítil” munurin, at sambært donsku konservativu skal tað hanga saman við einum munandi skattalætta.

Eg veit ikki um eg leggi orð í munnin á politikarum – eg vóni at eg fari skeivur. Men neyðugt er, at politisku flokkarnir koma út úr skápinum við nøkrum sjónarmiðum, tí sum nú er koma onkrar hálvhartaðar útsagnir, sum kunnu tulkast upp á fleiri mátar.

Føroyskir politikarar meina tað neyvan “illa” – t.v.s. at vit skulu hava amerikanskar tilstandir, men spurningurin er, hvar føroyska samfelagið tekur hond um øll? Jú heilsuøkið er við heilt fáum undandtøkum ein generel skipan, sum tekur hond um øll, og skúlaøkið eisini.

Tað er nakað lætt sloppið at siga, at veitingar á almanna-økinum skulu málrættast teim-um veiku bólkunum. Flest allar almannaveitingar á almanna-økinum eru inntøkuerstattandi – t.v.s. tey, sum hava aðra inntøku, fáa eina lægri ella onga veiting.

Flestu vølfersartænaustur og nakrar veitingar eru tó óheftar av inntøku og ognar-viður-skiftum, og er talan um sokallaðu meginregluna um kompensati-ón, ið er so grundleggjandi í norðurlendsku vølfersarskip-anunum. Her kann mann sjálv-andi fara inn og pilka við – nøkur hava kanska ikki “tørv” á hesum veitingum ella hava móguleika at gjalda fyri eina vølfersartænaustu. Og ynskir mann tað – ja so skal mann bara politiskt taka avgerðina, sum annars hevði verið beint ímóti andanum í ST-sátt-málanum um rættindini hjá

fólkum við breki. Tað kann helst spara landskassanum fyri eina upphædd, men at trúgva at tað fer at bjarga nakrari vølfers, so má mann trúgva umaftur.

Tey á ovastu rók skulu bera størri byrðar?

At siga, at vit hava ov nógv generellar skipanir, og at sosialu veitingarnar skulu málrættast teimum veiku, merkir sum kunnugt, at nøkur, sum fáa almannaveiting, skulu missa hendan rættin, ella í ein ávísan mun missa rættin. Hetta stuðlar upp undir politiska mótaorðið “at tær breiðu herðarnar skulu bera”. Tað hevur í fleiri førum verið endurtikið í ymsum kjak-sendingum, á Løgtingsins røð-arapalli og í almenna kjakinum annars av nøkrum leiðandi politikarum í serliga Javnaðar-flokkinum, Tjóðveldi og Mið-flokkinum, at verandi skipanir eru ov asosialar, tí tey á niðastu rók skulu gjalda tað sama, sum milliðingurin. Eg dugi ikki at siga, hvat Fólka-, Sambands- og Sjálvstýrisflokkurin halda um hetta, tí sjónarmiðini sleppa at standa ósvarað (so vítt eg veit).

Á vølfersarøkinum hevur tað politiskt verið nógv funnist at gjaldinum til Heilsutrygd, tí “høgur sum lágur” skal gjalda tað sama, og egingjaldið til hoyritól, sum er eins fyri øll, eru eisini dømi um eina skipan, sum hevur staðið fyri skotum, m.a. tí at øll gjalda tað sama. Og fyri at taka eitt dømi, sum ikki beinleiðis er eitt vølfersarmál, so fekk uppskotið hjá landsstýrskvinnuni í menta-málum um at áseta kringvarps-gjaldið eftir inntøku so at siga ongur viðmerkingar alment.

Eg dugi ikki at siggja, hvat fyri eitt vølfersarsamfelag hesir politikarar brúka sum fyrmynd. Tað er so ikki tað norðurlandska vølfersarmodellið, har í umfor-deiling fer fram umvegis skatta-skipanina, meðan líkarættur er til vølfersartænaustur. At gera tænausturnar inntøkutreytaðar er ikki eitt tema í øðrum norður-londum – einstakar røddir hava tó verið frammi við slíkum upp-skotum, men tað er ikki sannlíkt at vinna frama.

Og tað er ein orsök til at onnur lond ikki hava sett slíkar skipanir í verk fyri nógvum árum síðan, og tað er tí, at vansarnir í ríkiligt mál skugga fyri fyrminum.

Ein týðandi grundgeving, sum talar ímóti inntøkutreytaðum egingjöldum, er, at figging av vølfersarsamfelagnum verður meira ógjøgnumskygnug enn hon er frammanundan. Har-umframt verður tað truplari hjá borgarum at gjøgnumskoða skattastigan, óansæð um tað er við inntøkutreytaðum obliga-toriskum brúkaraskattum (kringvarpsgjald og heilsutrygd)

ella inntøkutreytaðum brúkarar-gjöldum (t.d. heilsutænaustur og hoyritól). At áleggja gjöldini eftir inntøku hevur júst sama virkna sum lønarskattur, og at lønarskattur er skaðiligari enn aðrir skattir, tá tað kemur til búskaparvøkstur, siga allar lærubøkur.

Vit hava ein progressivan skattastiga til umfordeiling, har tey við høgari inntøku gjalda meira til felagskassan enn tey við lágum og miðal inntøku. Um mann politiskt ynskir, at tær breiðu herðarnar skulu bera eina størri byrðu, so set skattin upp fyri hesi, heldur enn lúra tað ígjøgnum bakdyrnar umvegis progressiv egingjöld, og gera paralellar skipanir og umsitingar. Men so løgi tað ljóðar, so hava flestu av hesum somu politikarum samstundis ásaðnað, at lønarskattaskrávan hevur nátt botnin.

Ivaleysest er onkur skipari ella stjóri, sum saktans kundi goldið fyri sitt gangistativ ella skurðviðgerð. Men at gera slíkar skipanir, sum í praksis venda sosialt rætt, og sum ikki gera størri skaða enn gagn, eri eg ikki sannførdur um er gjørligt. T.d. allar barnafamiljur, sum hava sett føtur undir egið borð síðstu árin, hava í nógvum førum lut-falsliga góðar inntøkur men eru samstundis undir einum kolossalum økonomiskum trústi. Og er tað inntøkur, sum skulu koma burtur úr egingjöldum, so er ikki nokk bara at raka tey við veruliga høgum inntøkum. Og hvat við tí ógifta manninum uttan inntøku, sum livir saman við yvirlæknunum, og hvat við heimabúgvandi vaksnu børnum teirra, hvat við pensjónistinum, sum hevur milliðnir á bankabókini, eigur hús og summarhús við feitelendi, men onga inntøku aftrat fólka-pensjón - og ikki at gloyma, at fleiri av teimum á sokallaðu ovastu rókum ikki gjalda skatt av týðningi. Jú helst ber til at gera skipanir, sum taka hædd fyri slíkum skeivleikum, men tað krevur eitt sera nágreiniligt regluverk og samsvarandi umsiting, um tað skal venda sosialt rætta vegin. Og tá mann so hevur sálða øll tey frá, sum ætlanin var skuldu sleppa undan kringvarpsgjaldinum ella sleppa undan at gjalda fyri sín hoyritól, ella hvat tað so er: Hvat er so inntøkan til landskassan, sum stendur eftir, tá meirumsitingin er goldin? Vit hava nógv í Føroyum við heilt góðum inntøkum, men tað er hóast alt avmarkað tal av teimum, sum hava samband við almannaøkið, og sum harvið kundu givið inntøkur ella minka um útreiðslurnar. Og sum nevnt eru tilíkar skipanir umsitingarliga sera tungar, um tær skulu virka

sum ætlað.

Ein annar móguleiki at fáa inntøkur er at skipa gjöld, sum ein fastur prosentatsatur av inntøkuni, eins og samhaldsfasti, ALS og barsilsgjaldið, sum so merkir, at høggu inntøkurnar gjalda meira enn lágu inntøkurnar. Hetta er rímiliga einfalt at umsita, men fleiri av teimum vansom, sum nevndir eru omanfyri við inntøkutreytaðum brúkaragjöldum, eru eisini gald-andi her. Vit skulu somuleiðis hava í huga, at ein løntakari longu við eini mánaðarligari inntøku á umleið 21.000 kr. hevur eitt marginalsattaprocent upp á umleið 58 %, og so eru vit aftur við lønarskattaskrávuni! Fyri okkum løntakarar er tað eitt feitt um talan er um a-skatt, sam-haldsfasta, ALS o.a. - virknaðurin og avleiðingarnar fyri tann einstaka er neyvt tað sama.

Hvat kunnu vit so gera?

Eg eri ikki politikari, og tí er mín hugsan ikki áhugaverd. Tað er sostatt ikki ein spurningur um, at serfrøðingar ella embætisverkið mæla til eina ella fleiri loysnir, tí talan er fyrst og fremst politiskar hugsjónir og avgerðir í spurningum um fordeiling. Fyrst og fremst er neyðugt við einum yvirskipaðum orðaskifti um nøkur høgudsprinsippir í vølfersarsamfelagnum. Vit eiga ikki at brúka vantandi hagtøl og gransking sum undanfærsla fyri at sleppa undan at taka kjakið. Sjálvandi kundi meira vitan kanska kvalifiserað kjakið, og verður hetta í ein ávísan mun eisini neyðugt, tá evt. broytingar skulu fremjast í verki.

Tað er ongin løtt loysn, tí vansar fylgja við øllum alternat-ivum. Politiskt verður neyðugt at taka ópopulerar avgerðir og slúka onkrar kamelar, og skuldu øll tey, sum bjóða seg fram politiskt, havt skyldu til eisini at fyrhildið til tann veruleikan. Og at varðveita verandi vølfers er eisini at slúka ein kamel, tí avbjóðingarnar hvørva ikki av sær sjálvum, og rokningin skal gjaldast umvegis skattin hjá hvørjum einstøkum føroyingi.

Tað er naivt at trúgva at hetta kann gerast bara við at málrætta vølfersarveitingar og tænaustur til veikar bólkur, tí verður tað gjørt, samstundis sum skatta-trústið verður varðveitt, so trúgvi eg, at fólkaliga undirtøkan fyri vølfersarsamfelagnum fer í upp-loysn.